

prilog poznavanju seoskih domaćinstava dalmacije

josip defilippis

split, hrvatska

Rezultati sociogospodarskih istraživanja u razdoblju od tri desetljeća (1970-1990) izvor su podataka za autorov prilog o promjenama temeljnih obilježja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava i seoskih domaćinstava općenito. Podaci su prikupljeni i analizirani za područje Dalmacije.

Tako dugo istraživačko razdoblje s dobro raspoređenom vremenskom dinamikom i usporedivim podacima pruža osnovicu za čvršće i sintetičnije zaključke o osobinama pojedinih tipova seoskih domaćinstava. Autor pritom rabi "klasičnu" podjelu domaćinstava na domaćinstva bez radne snage te poljoprivredna, mješovita i nepoljoprivredna domaćinstva,

Autor upozorava da će socijalne i političke promjene koje su nastale u Hrvatskoj u tekućem desetljeću svakako izmijeniti smjerove razvitka. To će značajno utjecati na promjene analiziranih obilježja seoskih domaćinstava, posebice poljoprivrednih, kao i na metode istraživanja.

primljeno lipnja 1997.

—> Tokom protekla tri desetljeća (1960-1990) vršena su intenzivna istraživanja osnovnih obilježja i promjena unutar obiteljskog gospodarstva, seoskog domaćinstva i sela u Dalmaciji. Iz tih istraživanja objavljeni su mnogi radovi u nekoliko monografija i nizu publikacija. Time je završeno jedno razdoblje u istraživanju dalmatinskog sela. Daljnja istraživanja vjerojatno će ići nekim novim metodama i dinamikama i otvarati nove poglede na zbivanja u selu. Nama je ostalo zaključiti prethodno istraživačko razdoblje i pokušati sintetizirati neke nalaze koji su se akumulirali tokom desetljeća upornoga i predanog rada. Tome je posvećen i ovaj prilog, u kojemu iznosimo neka temeljna socioekonomska obilježja seoskih domaćinstava u Dalmaciji i njihove promjene u proteklih tridesetak godina. Domovinski rat, nove socioekonomske i društvene prilike unijet će sigurno mnogo novina u selu i vjerojatno odrediti neke nove putove razvitka. Kako će ići ti

novi tokovi pokazat će vrijeme. U svakom slučaju, interesantno je utvrditi dosadašnje tokove tih promjena.

Istraživanja seoskih domaćinstava služe se uglavnom tipološkom podjelom domaćinstava: na domaćinstva bez radne snage, poljoprivredna, mješovita i nepoljoprivredna. I mi smo prihvatili tu tipologiju i u ovom napisu iznosimo neka osnovna biosocijalna i socioekonomska obilježja i njihove promjene.

1. biosocijalna obilježja tipova domaćinstava

Domaćinstva bez radne snage čine četvrtinu svih istraživanih domaćinstava a u njima živi 10,4% obuhvaćene populacije. Ovo nam govori da se radi o brojčano malim domaćinstvima.

Tablica 1

Biosocijalna obilježja domaćinstava bez radne snage

Broj članova	1,7	Obiteljski sastav (%)	
Muškaraca (%)	37,7	- samačko domaćinstvo	49,2
Starosni tipovi domaćinstava (%)		- bračni par bez djece	34,5
- s mladima od 14 god.	2,1	- bračni par s djecom	12,4
- s mladima od 25 god.	5,5	- višeporodična domaćinstva	4,0
- s mladima od 50 god.	11,3	Dom. s rođenima 81-86 (%)	0,4
- svi stariji od 50 god.	88,7	Dom. s umrlima 81-86 (%)	18,3
- svi stariji od 65 god.	70,6	Dom. s doseljenima 81-86 (%)	1,9
		Dom. s odseljenima 81-86 (%)	21,6

Demografska bilanca (na 1000 stanovnika)

Razdoblje	Prirodni prirast	Mehaničko kretanje	Bilanca
1971-1976	-28,5	-141,2	-169,7
1976-1981	-88,5	-280,9	-396,4
1981-1986	-113,9	-312,6	-426,5

Izvori: Anketa 1971-1986.

U prosjeku ova domaćinstva broje tek 1,7 članova te predstavljaju najmanja domaćinstva u selu. Čak polovina (49,2%) ovih domaćinstava sastoji se samo od jednog člana, odnosno, čak 83,6% svih samačkih domaćinstava u selu pripada ovom tipu. U njemu visoko prevladavaju žene koje čine čak 62,3% ukupne populacije obuhvaćenih domaćinstava. Po starosnoj strukturi, u čak 70,7% domaćinstava ovog tipa svi su članovi stariji od 65 godina. U većini to su domaćinstva ostarjelih roditelja što su ih djeca u procesu odlaska iz sela napustila. Tu i bilježimo najviši negativni prirast stanovništva i najveći mehanički odljev. Zbog toga je ovdje i zabilježena najveća negativna demografska bilanca u zadnjih pet godina (-426,5 članova na 1000 stanovnika). To je grupa domaćinstava koja će se u selu najprije ugasiti iako će se kao tip neprestano obnavljati, starenjem i odlaskom mlađih članova, iz ostalih tipova domaćinstava.

Poljoprivredna domaćinstva čine jednu desetinu obuhvaćenih domaćinstava (10,3%) a u njima živi tek 8,2% obuhvaćene populacije. Od nekadašnjeg poljoprivrednog sela danas poljoprivredna domaćinstva čine tek mi-

nornu grupu. Isto se to može kazati i za dio poljoprivredne populacije koja u toj grupi domaćinstava živi.

Tablica 2
Biosocijalna obilježja poljoprivrednih domaćinstava

Broj članova	3,2	Obiteljski sastav (%)	
Muškaraca (%)	49,4	- samačka domaćinstva	14,8
Starosni tipovi domaćinstva (%)		- bračni par bez djece	31,1
- s mladima od 14 god.	21,6	- bračni par s djecom	28,1
- s mladima od 25 god.	36,7	- višeporodična domaćinstva	26,0
- s mladima od 50 god.	49,5	Dom. s rođenima 81-86 (%)	6,1
- svi stariji od 50 god.	50,5	Dom. s umrlima 81-86 (%)	20,9
- svi stariji od 65 god.	29,6	Dom. s doseljenima 81-86 (%)	3,6
		Dom. s odseljenima 81-86 (%)	28,1
Demografska bilanca (na 1000 stanovnika)			
Razdoblje	Prirodni prirast	Mehaničko kretanje	Bilanca
1971-1976	+7,6	-43,6	-36,0
1976-1981	-34,5	-96,2	-130,7
1981-1986	-48,1	-234,3	-282,5

Izvor: Anketa 1971-1986.

U prosjeku imaju 3,2 člana što je dvostruko više od prethodnog tipa ali je znatno niže od ostalih tipova. Nekad brojno poljoprivredno domaćinstvo, predstavlja danas jedno od najmanjih domaćinstava na selu. Izuzmemo li domaćinstva bez radne snage, u ovom tipu nalazimo najveći udio samačkih domaćinstava (14,8%), s najnepovoljnijom starosnom strukturom. Samo oko jedne trećine (36,7%) imaju članove mlađe od 25 godina a čak polovina (50,5%) ima sve članove starije od 50 godina. Nešto manje od jedne trećine (29,6%) imaju sve članove starije od 65 godina. Poslije domaćinstava bez radne snage ovo su najstarija domaćinstva na selu.

U prvoj polovini sedamdesetih godina u ovom tipu domaćinstva još smo uvijek bilježili pozitivan prirodni prirast (7,6 stanovnika na 1000). Još uvijek je to domaćinstvo bilo toliko vitalno da se moglo reproducirati. No, već i tada mehanički odljev nadmašuje prirodni prirast tako da u ukupnoj bilanci bilježimo negativan razvoj (gubi se 36,0 stanovnika na 1000). Kako je mehanički odljev zahvaćao prvenstveno mlađe, vitalnije skupine stanovništva to fertilni dio polako nestaje, opada broj novorođene djece a raste broj umrlih tako da i prirodni prirast poprima negativan predznak. Doda li se tome rastući mehanički odljev, to se i ukupna negativna demografska bilanca u ovom tipu domaćinstva povećava.

Dosadašnji demografski tok dobrano je nagrizao vitalne sposobnosti poljoprivrednog domaćinstva. Veći dio tih domaćinstava nema biološke vitalnosti za svoju reprodukciju. Ona će se postepeno, i sve više, (starenjem i nestankom poljoprivrednika) pretapati u tip domaćinstva bez radne snage. U selu je sve manji broj domaćinstava koja su profesionalno vezana za svoje poljoprivredno gospodarstvo. O tim činjenicama valja voditi računa u svim mjerama koje će se poduzimati u razvitku poljoprivredne proizvodnje.

Mješovita domaćinstva obuhvaćaju petinu (20,4%) svih seoskih domaćinstava, a u njima živi malo manje od jedne trećine (28,1%) seoske populacije. Najveći udio ovog tipa domaćinstava nalazimo u Dalmatinskoj zagori (24,4%), nešto manji u obalnom dijelu (18,5%) i najmanji na otocima (11,3%).

Tablica 3
Biosocijalna obilježja mješovitih domaćinstava

Broj članova	5,5	Obiteljski sastav (%)	
Muškaraca (%)	50,8	- samačka domaćinstva	0,0
Starosni tipovi domaćinstva (%)		- bračni par bez djece	2,1
		- bračni par s djecom	34,3
- s mladima od 14 god.	48,2	- višeporodična domaćinstva	63,7
- s mladima od 25 god.	81,7	Dom. s rođenima 81-86(%)	16,2
- s mladima od 50 god.	97,2	Dom. s umrlima 81-86(%)	21,6
- svi stariji od 50 god.	2,8	Dom. s doseljenima 81-86(%)	11,6
- svi stariji od 65 god.	0,0	Dom. s odseljenima 81-86(%)	25,5
Demografski bilans (na 1000 stanovnika)			
Razdoblje	Prirodni prirast	Mehaničko kretanje	Bilanca
1971-1976	+34,3	-27,0	+7,3
1976-1981	+13,5	-46,7	-33,2
1981-1986	-1,9	-48,6	-50,5

Izvori: Anketa 1971-1986.

U prosjeku ovo su najveća domaćinstva u selu. Ona broje čak 5,5 članova. Višeporodični sastav domaćinstva ovdje je najjače zastupljen. Čak je dvije trećine domaćinstava po porodičnom sastavu višeporodično. U pravilu, ona se sastoje od jedne starije - roditeljske obitelji s poljoprivrednikom i jedne mlađe - dječje obitelji sa zaposlenim članom. To je zapravo prije-lazni oblik od poljoprivrednog prema nepoljoprivrednom domaćinstvu. U višeporodičnom poljoprivrednom domaćinstvu, mlada obitelj prihvaća zaposlenje izvan gospodarstva pa domaćinstvo prelazi u mješoviti tip. Po smrti i nestanku starije roditeljske poljoprivredne generacije, u domaćinstvu ostaju sami zaposleni i domaćinstvo prelazi u nepoljoprivredni tip domaćinstva. Zahvaljujući mlađoj dječjoj obitelji ovaj tip ima vrlo povoljnu starosnu strukturu. Čak jedna polovina (48,2%) ovih domaćinstava ima djecu mlađu od 14 godina, a čak četiri petine (81,7%) imaju članove mlađe od 25 godina. Po svom starosnom sastavu ovo je najmlađa grupa domaćinstava na selu.

U prvoj polovini sedamdesetih godina prirodni prirast u ovom tipu domaćinstva nadmašuje mehanički odljev tako da u demografskoj bilanci ovaj tip domaćinstva prirašćuje (7 članova na 1000 stanovnika). Već u slijedećem petogodištu, u drugoj polovini sedamdesetih, mehanički odljev nadmašuje prirodni prirast tako da u ukupnom kretanju bilježimo pad članova u domaćinstvu. Unatoč relativno povoljnoga starosnog sastava u prvoj polovini osamdesetih godina, broj umrlih članova nadmašuje broj rođenih, prirodni prirast bilježi negativan predznak. Kad se ovome doda visok mehanički odljev onda u ukupnoj demografskoj bilanci i u zadnjem petogo-

dištu ovaj tip domaćinstva gubi značajan broj svojih članova (50,5 članova na 1000 stanovnika).

Daljnji razvitak ovog tipa domaćinstva zbivat će se u dva pravca. Prvo, postepenim starenjem i umiranjem roditeljske poljoprivredne generacije, ovo će se domaćinstvo sve više prestrukturirati u nepoljoprivredni tip. Slijedom tog procesa, smanjit će se udio višeporodičnih domaćinstava i opadati broj članova domaćinstva. Kao socioekonomski tip, ova grupa domaćinstava postepeno će slabiti a nastave li se negativni demografski procesi i postepeno izumirati.

Nepoljoprivredna domaćinstva čine najveću grupu domaćinstva - 44,3% obuhvaćenih domaćinstava. U njoj živi nešto preko polovine (53,5%) seoske populacije. Ona je najjače zastupljena (49,5%) u priobalju gdje se “nepoljoprivredni” razvoj u najvećoj mjeri infiltrirao u selo. U otočnom području, unatoč tome što i tamo čini veći dio obuhvaćenih domaćinstava (40,9%), osjetno je manje zastupljen nego u drugim područjima.

Tablica 4
Biosocijalna obilježja nepoljoprivrednih domaćinstava

Broj članova	4,8	Obiteljski sastav (%)	
Muškaraca	51,6	- samačka domaćinstva	2,1
Starosni tipovi domaćinstava (%)		- bračni par bez djece	4,2
- s mladima od 14 god.	46,1	- bračni par s djecom	45,4
- s mladima od 25 god.	72,7	- višeporodična domaćinstva	48,3
- s mladima od 50 god.	93,5	Dom. s rođenicima 81-86 (%)	17,2
- svi stariji od 50 god.	6,5	Dom. s umrlima 81-86 (%)	21,8
- svi stariji od 65 god.	0,6	Dom. s doseljenima 81-86 (%)	12,4
		Dom. s odseljenima 81-86 (%)	24,9

Demografska bilanca (na 1000 stanovnika)

Razdoblja	Prirodni prirast	Mehaničko kretanje	Bilanca
1971-1976	+42,7	-22,5	+20,2
1976-1981	+24,8	-42,6	-17,8
1981-1986	-3,6	-54,2	-58,1

Izvori: Anketa 1971-1986.

U prosjeku, ova domaćinstva broje 4,8 članova među kojima prevladavaju muškarci. Iako manje nego u prethodnom tipu, i ovdje je višeporodično domaćinstvo dosta visoko zastupljeno. Gotovo svako drugo (48,3%) nepoljoprivredno domaćinstvo po svom je sastavu višeporodično. Po starosnom tipu ono je nešto lošije strukturirano od mješovitih domaćinstava time što ima osjetno veći udio radnosposobnih članova.

Slično kao i prethodni mješoviti tip i u ovome se u prethodnih petnaest godina očituju regresivni demografski procesi. U sedmom desetljeću bilježimo pozitivan prirodni prirast, koji je osjetno veći nego li kod mješovitih, da bi u prvoj polovini osamdesetih taj prirast poprimio negativan predznak. I ovdje mehanički odljev ne može apsorbirati sav prirast u prvoj polovini sedamdesetih tako da u ukupnoj bilanci u tom razdoblju domaćinstvo pokazuje brojčani rast. Kasnije, uz pad prirodnog prirasta i rasta

odljeva, u ukupnoj demografskoj bilanci i ovaj tip domaćinstva zahvaćaju depresivne demografske promjene.

Rezimirajući ovu dionicu mogli bismo kazati da se odabrani tipovi seoskih domaćinstava u Dalmaciji međusobno bitno razlikuju po nizu svojih biosocijalnih obilježja.

Domaćinstva bez radne snage zapravo su “staračka” domaćinstva dakle ona koje je dječja generacija, u procesu odljeva seoskog stanovništva, napustila. Gotovo tri četvrtine (71,8%) ovih domaćinstava nemaju u svom sastavu nasljednika. Procesom starenja ova će se domaćinstva postepeno gasiti. Kao tip domaćinstva ona će i dalje postojati jer će se trajno obnavljati iz ostalih tipova.

Poljoprivredna domaćinstva čine bročano najmanju skupinu domaćinstava u današnjem selu. Sudeći prema njezinu starosnom sastavu i strukturi (53,8% članova stariji su od 50 godina) kao i retrogradnim demografskim promjenama sigurno je da će se ovaj tip domaćinstava i dalje osipati. Uostalom, čak 54,1% ovih domaćinstava u svom sastavu nemaju potencijalnog nasljednika, a samo svako peto (20,8%) ima potencijalnog nasljednika poljoprivrednika. Prema tome, po najoptimističnijoj prognozi u sljedećoj generaciji možemo očekivati da će se samo jedna petina današnjih poljoprivrednih domaćinstava reproducirati kao “poljoprivredna”. Zacijelo nije daleko dan kada ćemo u dalmatinskom selu samo tu i tamo nailaziti na pokoje poljoprivredno domaćinstvo.

Mješovita i nepoljoprivredna domaćinstva po svojoj su starosnoj strukturi u mnogo povoljnijoj situaciji. No, i njihov je mladi kontigent ozbiljno nagrižen: zapažaju se retrogradne promjene koje kao da pokazuju tendenciju akceleracije. Osim toga, mješovita domaćinstva još će se više osipati zbog naglašenog nestanka “poljoprivrednika” kao profesije - kao nosioca “mješovitosti” te će se (sve više) u budućnosti pretapati u nepoljoprivredni tip domaćinstava. Unatoč tome što u ovom tipu domaćinstva živi čak dvije trećine (66,4%) svih poljoprivrednika u selu, tek se u 5,6% domaćinstava kao potencijalni nasljednik javlja “poljoprivrednik”. No, bez obzira na ovo pretapanje domaćinstava iz mješovitoga u nepoljoprivredni tip, daleko su značajnije spomenute retrogradne tendencije razvoja. Očito je da unatoč evidentnom općem poboljšanju životnih uvjeta u selu, ni “zapošljavanje” ni “mješovita ekonomija” nisu uspjeli (makar zasad) stabilizirati seosko stanovništvo bilo da ga promatramo kao ukupno bilo po pojedinim tipovima domaćinstava.

2. socioekonomska obilježja tipova domaćinstava

Domaćinstva bez radne snage, vidjeli smo, uglavnom su “staračka” domaćinstva pa je član umirovljenik najviše zastupljen. Čak četiri petine (80,5%) domaćinstava ovog tipa ima člana umirovljenika i po toj osnovi ima stalne prihode. Bez obzira na visinu mirovinskog prihoda ta domaćinstva imaju osiguranu kakvu-takvu egzistenciju. Preostala gotovo jedna petina (19,5%) ovih domaćinstava nemaju sigurnih i trajnih prihoda. Osim prihoda s gospodarstva, ona u pravilu žive od pomoći djece ili rodbine te, u pravilu, predstavljaju najteže socijalne probleme sela.

Unatoč tome što su ta domaćinstva bez aktivne radne snage, ona se, u granicama svojih skromnih fizičkih mogućnosti, ipak radno angažiraju na gospodarstvu. To su u pravilu fizički lakši poslovi. Zbog toga je kako broj ta-

ko i stupanj angažiranosti na gospodarstvu ovdje jako nizak.¹ Odatle relativno velik broj ovih domaćinstava (42,7%) uzima tuđu radnu snagu za razne poslove na gospodarstvu te, s obzirom na veličinu obradivih površina, angažira najveći broj radnih dana tuđe radne snage. Uglavnom to su djeca ili rodbina (često iz grada) koji dolaze pomoći svojim ostarjelim roditeljima ili rodbini. Samo 20,1% tako angažiranog rada obavlja se uz naplatu.

Tablica 5
Socioekonomska obilježja domaćinstava bez radne snage

% domaćinstava s		U domaćinstvu živi % svih	
- umirovljenikom	80,5	- umirovljenika	41,7
- poljoprivrednikom	0,0	- poljoprivrednika	0,0
- zaposlenim	0,0	- zaposlenih	0,0
Gospodarski kapaciteti		Članovi koji rade na gospodarstvu (broj članova)	
Ukupne površine (ha)	3,91	- isključivo	0,0
- obradive površine (ha)	0,73	- pretežno	0,3
- oranice (ha)	0,29	- pomažući	0,2
- voćnjaci (ha)	0,23	- sezonski	0,1
- vinogradi (ha)	0,15	Domaćinstva koja uzimaju tuđu radnu snagu (%)	42,7
Neobrađena površina (ha)	0,53	Tuđa radna snaga (radnih dana)	15,8
Uvjetna grla stoke	0,4		
Stupanj mehanizacije	3,2		
Reprodukcija gospodarstva i prihodi domaćinstva			
Površine pod najvažnijom kulturom (% dom.)		Površine pod najvažnijom kulturom namjeravaju (% dom.)	
- povećali %	0,0	- povećati	0,0
- ostala ista %	61,0	- ostaviti isto	71,9
- smanjili %	39,0	- smanjiti	28,1
Prihod svih dom. = 100,0		Značajniji prihod (%)	
- ukupni prihod	39,0	- s gospodarstva	6,7
- izvan gospodarstva	38,7	- izvan gospodarstva	86,5
- s gospodarstva	39,5	- podjednako	4,5
Vrijednost prodane proizvodnje	49,2	- ne može ocijeniti	2,2

Izvor: Anketa 1986.

Gospodarstva domaćinstava bez radne snage pripadaju grupi najmanjih gospodarstava u selu. Samo je gospodarstvo nepoljoprivrednih domaćinstava po ukupnim površinama (3,43 ha) nešto manje. Ako sudimo prema ukupnim obradivim površinama onda je ono, sa svojih 0,73 ha, i apsolutno najmanje gospodarstvo. S druge strane, ono ima najveće neobrađene po-

1) Radni angažman članova domaćinstva na gospodarstvu kvalificirali smo u četiri grupe tako što: "isključivo" znači viši a "pretežno" niži stupanj angažiranosti ali ni jedan od njih nije vezan uz profesionalni status člana domaćinstva. Zbog toga i obilježje ("isključivo" i "pretežno") ne treba shvatiti u doslovnom smislu. "Pomažući" redovito radi uz drugog (isključivo ili pomažući) angažiranog člana tako što mu povremeno ili trajno pomaže u obavljanju svih ili nekih poslova. "Sezonski" se odnosi na članove koji rade samo u nekim sezonskim poslovima što traže puno radne snage (berba, žetva).

vršine (0,53 ha), drži najmanje stoke i ima najmanje gospodarskih strojeva.²⁾

Što se reprodukcije gospodarstva tiče, među ovim domaćinstvima ni jedno nije u prethodne tri godine povećalo površine najvažnije kulture. Isto tako, ni jedno domaćinstvo ne kani povećati površine u idućim godinama. Nasuprot tome, ovdje bilježimo najveći udio onih koji su u prethodne tri godine smanjili površinu (39,9%), odnosno onih koji namjeravaju smanjiti površine (28,1%). Sve nas to navodi na zaključak da se radi o gospodarstvima koja se postepeno gase. Interesantno je, međutim, naglasiti da unatoč općoj regresiji gospodarstva, samo 12,7% kućedomaćina bilo bi spremno prodati zemljište. Upitan što je najbolje za seljaka kada zbog starosti ili bolesti više ne može obrađivati svoj posjed, čak 53,2% kućedomaćina spremno je zemlju dati za doživotno uzdržavanje potomcima ili rođacima i k njima se preseliti.

Ukupan prihod domaćinstva bez radne snage iznosi tek 39,0% prosječnog prihoda svih istraživanih domaćinstava. To dovoljno govori o nezavidnom ekonomskom statusu ove grupe domaćinstava. Ona imaju najniži prihod u selu.³⁾ Prihod izvan gospodarstva približno je jednak prihodu s gospodarstva. U ukupnim prihodima prihodi sa gospodarstva čine tek 33,4%.⁴⁾ Čak 66,6% ukupnih prihoda dolazi izvan gospodarstva. To su uglavnom mirovine. Unatoč vrlo skromnim proizvodnim kapacitetima ova domaćinstva iznose na tržište (prodaju) otprilike polovinu (49,2%) ukupne vrijednosti svoje proizvodnje. Zbog ograničenih kapaciteta njihovih gospodarstava njihova tržna proizvodnja iznosi tek 7,3% ukupne tržne proizvodnje svih istraživanih domaćinstava. Razumljivo je onda da čak 86,5% kućedomaćina ocjenjuje da je prihod izvan gospodarstva znatniji i značajniji od prihoda s gospodarstva. Samo 6,7% kućedomaćina smatra da im je prihod s gospodarstva važniji.

Možemo na kraju kazati da se ovdje radi o malom gospodarstvu za koje je domaćinstvo više emotivno nego ekonomski vezano. To svakako ne znači da ono nema stanovitu važnost u ekonomici domaćinstva. Prihod izvan gospodarstva (mirovina) svakako je veće vrelo prihoda za život. Vjerojatno je da će proizvodnja ovih gospodarstava i dalje nazadovati dok jednog dana u potpunosti ne prijeđe u ruke nasljednika. Kako će nasljednici reagirati na izazove koje će im novi posjed jednog dana otvoriti, ovisit će o nizu činilaca, kako unutar nasljednikova domaćinstva tako isto, usudili bismo se kazati, još u većoj mjeri o općim uvjetima - posebno onima u agraru. Sigurno je da jedno ovakvo gospodarstvo, kako ono danas izgleda, čak i uz nužne zahvate u modernizaciju nije dovoljno atraktivni temelj na kojem bi se nasljednici usudili zasnovati svoju egzistenciju.

- 2) Opremljenost gospodarstva gospodarskim strojevima izražavamo "stupnjem mehanizacije" kojeg smo dobili tako što smo svakom pojedinom stroju pripisali određeni broj poena i sve poene zbrojili. Tako smo traktoru do 8 KS pripisali 6 poena, 8-15 KS 12 poena, 15-32 KS 20 poena itd. za sve strojeve.
- 3) Treba upozoriti da mi ovdje govorimo samo o "prihodima" domaćinstva ili gospodarstva. Naša istraživanja nisu obuhvaćala i utvrđivala troškove proizvodnje na gospodarstvu pa prema tome ovdje ne govorimo o dohotku i ekonomskim učincima. Slijedom toga, kada govorimo o "ekonomskom statusu" domaćinstva, onda to treba shvatiti kao našu ocjenu koju temeljimo na međusobnoj usporedbi i prihodima drugih tipova domaćinstava i gospodarstava a ne na adekvatnim proračunima relevantnih podataka.
- 4) U prihode s gospodarstva uračunata je i naturalna potrošnja proizvoda u domaćinstvu.

Često se govori i piše kako bi kapaciteti ovih gospodarstava trebali poslužiti kao baza (izvorište) za "okrupnjavanje" drugih sposobnijih (vitalnijih) obiteljskih gospodarstava u selu. Očito je da današnji "ostarjeli" vlasnici u većini nisu spremni za života prodati ili ustupiti svoje vlasništvo. Nisu čak skloni da poslije njih to vlasništvo ide mimo tradicionalnih običaja nasljeđivanja u okviru porodice. Čak ni mladi, kao potencijalni nasljednici, nisu skloni prodati gospodarstvo starijih izvan porodičnog kruga.⁵⁾ Prema tome ne treba gajiti neke iluzije o mogućem brzom prijenosu kapaciteta ovih gospodarstava na neka nova vitalnija. Taj će proces ići znatno sporije čak kada bi i bio stimuliran posebnim mjerama zemljišne i ukupne agrarne politike.

Poljoprivredna domaćinstva, po definiciji, imaju u svom sastavu aktivnog "poljoprivrednika". Osim toga, u još jednoj trećini (34,5%) domaćinstava uz poljoprivrednika nalazimo i umirovljenika kao nositelja određenih prihoda (mirovine). Treba istaći da u ovom tipu domaćinstva živi samo oko jedne trećine (34,6%) poljoprivrednika obuhvaćene populacije.

Iako po svojoj veličini ide u manja seoska domaćinstva ono na gospodarstvu angažira najviše radne snage. Uz (jedva) dva člana koja su uvelike angažirana na gospodarstvu (isključivo i pretežno), tu su još u prosjeku 1,4 člana koja pomažu u raznim poslovima na gospodarstvu. Proizlazi da su svi članovi domaćinstva, netko više netko manje, angažirani u raznim poslovima na gospodarstvu. Osim toga, svako drugo domaćinstvo (48,6%) uzima tuđu radnu snagu - u prosjeku 15,5 radnih dana - od koje čak polovinu (51,0%) uz naplatu. Uzevši sve zajedno, ova domaćinstva ulažu najviše rada u gospodarstvo.

Po svojim proizvodnim kapacitetima gospodarstvo poljoprivrednog domaćinstva vrlo je slično gospodarstvu mješovitog domaćinstva. Ono ima nešto manje obradivih površina (1,69 : 1,90 ha), približno podjednake neobrađene površine, drži nešto manje stoke i, što je posebno interesantno, ima osjetno niži stupanj opremljenosti gospodarstva (stupanj mehanizacije 10,0 naprama 15,7 za mješovito). No, bez obzira na ove razlike, gospodarstva ova dva tipa raspolažu s najvećim proizvodnim kapacitetima.

Tablica 6

Socioekonomska obilježja poljoprivrednih domaćinstava

% domaćinstava s		U domaćinstvu živi % svih	
- umirovljenikom	34,5	- umirovljenika	7,0
- poljoprivrednikom	100,0	- poljoprivrednika	34,6
- zaposlenim	0,0	- zaposlenih	0,0
Gospodarski kapaciteti		Članovi koji rade na	
Ukupne površine (ha)	4,37	gospodarstvu (broj članova)	
Obradene površine (ha)	1,69	- isključivo	1,3
- oranice (ha)	0,94	- pretežno	0,6
- voćnjaci	0,30	- pomažući	1,4
- vinogradi (ha)	0,30	- sezonski	0,6
Neobrađena površina (ha)	0,46	Domaćinstva koja uzimaju tuđu	
Uvjetna grla stoke	0,7	radnu snagu (%)	48,6
Stupanj mehanizacije	10,0	Tuđa radna snaga (radnih dana)	15,5

5) Vidi opširnije o tome u autorovu članku "Seoska omladina Dalmacije o poljoprivredi" Sociologija sela, br. 83/86, 1984.

Reprodukcija gospodarstva i prihodi domaćinstva

Površine pod najvažnijom kulturom (% dom.)		Površine pod najvažnijom kulturom namjeravaju (% dom.)	
- povećali	5,6	- povećati	6,9
- ostala ista	56,9	- ostati ista	65,3
- smanjili	37,5	- smanjiti	27,8
Prihodi svih dom. = 100,0		Značajniji prihod (% dom.)	
- ukupan prihod	67,4	- s gospodarstva	15,9
- izvan gospodarstva	24,7	- izvan gospodarstva	75,0
- s gospodarstva	154,7	- podjednako	0,0
Vrijednost prodane proizvodnje	68,1	- ne može ocijeniti	9,1

Izvor: Anketa 1986.

Zanimljive su informacije vezane uz reprodukciju gospodarstva poljoprivrednog domaćinstva. Zanimljivo je začas "staračka domaćinstva", poljoprivredna domaćinstva u posljednje su tri godine vrlo malo povećala površine najvažnije kulture (tek 5,6% domaćinstava) a uvelike smanjila površine pod tim kulturama. Čak više od jedne trećine (37,5%) tih domaćinstava smanjilo je površine (naprama 3,9% za mješovita i 16,3% za nepoljoprivredna - vidi tablice 7 i 8). Približno ista slika ponavlja se kada govorimo o namjerama za budućnost. Sljedećih godina poljoprivredna domaćinstva kane vrlo malo povećati površine (6,9% domaćinstava) a u najvećoj mjeri smanjiti površine pod glavnom kulturom. Čak će gotovo jedna trećina (27,8%) u idućim godinama smanjiti površine (naprama 4,5% za mješovita i 8,0% za nepoljoprivredna). Sudeći prema svemu ovome, proizlazi da su gospodarstva poljoprivrednih domaćinstava najregresivija gospodarstva u selu (s izuzetkom "staračkih"). Ostvare li se najavljene namjere ona će i u buduću dalje regradirati.

Ova domaćinstva u prosjeku ostvaruju samo 67,4% od ukupnog prosječnog prihoda svih istraživanih domaćinstava. Po ukupnim приходima znači nalaze se znatno ispod općeg prosjeka. Pri tome ona ostvaruju najveći prihod s gospodarstva. Čak preko 1,5 puta više od općeg prosjeka. Od ukupne vrijednosti proizvodnje ova domaćinstva prodaju čak 68,1% te su po tome najrazvijenije okrenuta tržištu poljoprivrednih proizvoda. Vrijednost proizvoda što ih iznose na tržište jest 1,4 puta veća nego kod mješovitih i čak 3,2 puta veća nego kod nepoljoprivrednih domaćinstava. U ukupnoj masi prodanih poljoprivrednih proizvoda svih istraživanih domaćinstava, poljoprivredna domaćinstva sudjeluju tek s jednom četvrtinom (24,6%). Prema tome, iako su izrazito "tržno orijentirana" u ukupnoj masi proizvoda namijenjenih tržištu sudjeluju sa vrlo skromnim udjelom. To treba pripisati malom udjelu ovog tipa u ukupnom broju domaćinstava.

I poljoprivredna domaćinstva imaju prihode izvan proizvodnje na gospodarstvu. Ti su prihodi najmanji u odnosu na ostale tipove domaćinstava, ali ipak čine oko jedne četvrtine (26,6%) svih prihoda domaćinstva. U tim приходima najviše sudjeluju mirovine (64,4%), sporedne djelatnosti domaćinstva (16,8%) i turističke djelatnosti (9,3%). To su, dakle, uglavnom prihodi izvan privredne aktivnosti domaćinstva. Interesantno je da, unatoč važnosti gospodarstva u ekonomici poljoprivrednog domaćinstva, čak tri četvrtine (75,0%) kućedomaćina ocjenjuje da im je značajniji prihod izvan gospodarstva. Ovakve ocjene teško je rastumačiti bilo kakvom ekonomskom logikom.

Unatoč tome što na svom gospodarstvu ostvaruju najveći prihod, što u radovima na gospodarstvu sudjeluju svi radni kapaciteti domaćinstva te unatoč tome što je njihova proizvodnja najviše tržišno orijentirana, ova domaćinstva imaju izrazito nepovoljniji ekonomski status od ostalih tipova (isključivo "staračka") domaćinstva. Upravo u toj činjenici treba tražiti obrazloženje retrogradnih tendencija kako u domaćinstvu tako i u gospodarstvu. Podsjetimo se da su to, poslije "staračkih", domaćinstva s najvećim mehaničkim odljevom, s najvećim negativnim prirastom i s najdefektnijom starosnom strukturom. Čak polovina (49,3%) ovih domaćinstava nemaju u svom sastavu potencijalnog nasljednika a samo u svakom petom (20,8%) domaćinstvu potencijalni nasljednik jest poljoprivrednik. Nije onda čudno što u ovako depresivnoj situaciji na gospodarstvu bilježimo regradirajuće tendencije.⁶⁾

Mješovita domaćinstva, po definiciji, imaju u svom sastavu obvezno najmanje jednog poljoprivrednika i jednog zaposlenog. Zapošljavanje je u selu uzelo toliko maha da čak u 46,1% ovih domaćinstava nalazimo po dva zaposlena i više. Približavamo se i ovdje "gradskom modelu" u kojemu domaćinstvo zapošljava sve svoje radnoaktivne članove. No osim toga, jedna četvrtina domaćinstva (26,3%) ima u svom sastavu i umirovljenog člana. U toj podgrupi, znači, nalazimo na tri izvora prihoda - iz radnog odnosa, od prihoda gospodarstva i od mirovine. Još je interesantno zapaziti da, od već malobrojne grupe poljoprivrednika u selu, u ovom tipu domaćinstva živi čak dvije trećine (66,4%) svih poljoprivrednika. Živeći u brojnijem domaćinstvu sa više (sigurnih) izvora prihoda i njegov je osobni položaj povoljniji od poljoprivrednika u poljoprivrednom domaćinstvu.

Na gospodarstvu mješovito domaćinstvo angažira približno istu količinu rada kao i poljoprivredno. Kako su to po broju članova najveća domaćinstva, ona na gospodarstvu angažiraju manji dio ukupnih radnih kapaciteta. Gotovo svako drugo domaćinstvo (48,6%) uzima tuđu radnu snagu i to u prosjeku 9,3 radna dana godišnje.

Tablica 7

Socioekonomska obilježja mješovitih domaćinstava

% domaćinstava s		U domaćinstvu živi % svih	
- umirovljenikom	26,3	- umirovljenika	10,9
- poljoprivrednikom	100,0	- poljoprivrednika	66,4
- zaposlenim	100,0	- zaposlenih	31,5
Gospodarski kapaciteti		Članovi koji rade na	
Ukupne površine (ha)	4,38	gospodarstvu (broj članova)	
- obradive površine (ha)	1,90	- isključivo	1,2
- oranice (ha)	1,15	- pretežno	0,6
- voćnjaci (ha)	0,20	- pomažući	1,4
- vinogradi (ha)	0,33	- sezonski	0,6
Neobrađene površine (ha)	0,44	Domaćinstva koja uzimaju tuđu	
Uvjetna grla stoke	1,0	radnu snagu (%)	49,4
Stupanj mehanizacije	15,7	Tuda radna snaga (radnih dana)	9,3

6) Naravno da će se s vremenom, od ovih ili drugih domaćinstava, i u dalmatinskom selu stvarati poduzetnička gospodarstva koja će se dijelom oslanjati i na radnu snagu u domaćinstvu. Njihovim jačanjem ona će se s vremenom razvijati u veća ili manja poduzeća koja će se sve više razlikovati, gubeći obilježja obiteljskih gospodarstava.

Reprodukcija gospodarstva i prihodi domaćinstava

Površine pod najvažnijom kulturom (% dom.)		Površine pod najvažnijom kulturom namjeravaju (% dom.)	
- povećali	11,2	- povećati	11,8
- ostala ista	84,8	- ostati isto	83,7
- smanjili	3,9	- smanjiti	4,5
Prihodi svih dom. = 100,0		Značajniji prihod (%)	
- ukupni prihod	131,6	- s gospodarstva	1,4
- izvan gospodarstva	123,3	- izvan gospodarstva	73,4
- s gospodarstva	148,8	- podjednako	11,4
Vrijednost prodane proizvodnje	52,0	- ne može ocijeniti	3,8

Izvor: Anketa 1986.

Po ukupnim površinama, gospodarstva mješovitih domaćinstava praktički su identična gospodarstvima poljoprivrednih domaćinstava. Oba su najveća gospodarstva u selu. Gospodarstva mješovitih imaju nešto veće obradive površine sa približno podjednakom strukturom korištenja. Ona drže veći broj stoke i imaju izrazito bolje opremljeno gospodarstvo nego li poljoprivredna domaćinstva (stupanj mehanizacije 15,7 naprama 10,0 za poljoprivredna). Iako su vrlo slična, ipak, gledajući zajedno, kapaciteti gospodarstva mješovitih domaćinstava nešto su veći nego u gospodarstvima poljoprivrednih domaćinstava a izrazito veći nego u ostalih. Proizlazi da mješovita domaćinstva posjeduju gospodarstvo s najvećim ukupnim proizvodnim kapacitetom.

Što se tiče reprodukcije, treba zapaziti da je više ovih domaćinstava povećalo površine pod glavnim kulturama od onih koji su smanjili površine.⁷⁾ Sveukupno, mješovita domaćinstva povećavaju svoje površine i proizvodne kapacitete. Interesantno je da se identična situacija javlja kada kućedomaćini govore o svojim namjerama u nekoliko idućih godina. I tada prevladavaju oni koji će povećati površine. Sumirajući sve zajedno, proizlazi da među mješovitim domaćinstvima prevladava grupa domaćinstava koja pokazuje tendencije širenja proizvodnje na svom gospodarstvu. Interesantno je da jedino u ovoj grupi domaćinstava prevladavaju ona koja su povećala i koja kane povećati svoju proizvodnju. Proizlazi da mješovita domaćinstva posjeduju najveće proizvodne kapacitete i pokazuju najveći interes za unapređenjem proizvodnje.

Mješovita domaćinstva imaju najveće ukupne prihode u selu. Prihodi su za 1,3 puta veći od prosječnog prihoda svih istraživanih domaćinstava, znatno veći od nepoljoprivrednih ali zato 2,7 puta veći od poljoprivrednog i čak 3,3 puta veći od prihoda domaćinstava bez radne snage. Prihodi izvan gospodarstva čine 62,8% ukupnih prihoda a njih ponajviše čine osobni dohoci iz radnog odnosa (58,7%), prihodi od zaposlenja u inozemstvu (18,5%), mirovine (9,3%) zanatske usluge (7,7%) i drugi. Prihodi od proizvodnje na gospodarstvu, iako čine samo 37,2% ukupnih prihoda domaćinstva, praktički su podjednaki istovjetnim prihodima poljoprivrednih domaćinstava. Mješovita domaćinstva iznose na tržište oko polovine (52,0%)

7) Inače, među ovim domaćinstvima nalazimo najmanji udio onih koji su u posljednje tri godine smanjili svoje površine.

vrijednosti svoje proizvodnje. Njihova ukupno prodana proizvodnja čini nešto manje od polovine (44,7%) ukupne vrijednosti prodanih proizvoda svih istraživanih domaćinstava.⁸⁾ Proizlazi da mješovita domaćinstva daju najveći dio tržne proizvodnje svih istraživanih domaćinstava.

Kombinacijom poljoprivrednoga i nepoljoprivrednog rada mješovita su domaćinstva postigla relativno visok ekonomski status u selu. Njihova gospodarstva raspolažu s najvećim proizvodnim kapacitetima. Ona su ponajmanje spremna prodati svoje zemljište,⁹⁾ a među svim tipovima ona jedino pokazuju namjeru širenja proizvodnje. Sa svojih gospodarstava ona daju gotovo polovinu mase ukupne vrijednosti proizvodnje namijenjene tržištu. Demografske promjene, vidjeli smo, iako negativne, pokazuju najblaže tendencije regresije. Mogli bismo zaključiti da se radi o "najvitalnijim" seoskim domaćinstvima sa relativno "visokim" ekonomskim statusom i unapređenjem proizvodnje. Ovaj optimistični nalaz, međutim, pomućuje činjenica što poljoprivredni segment ovog domaćinstva čine stariji članovi pa treba očekivati njihovo skoro osipanje. S druge strane, među potencijalnim nasljednicima čak 81,1% već su zaposleni a samo je 7,6% poljoprivrednika. Stoga je vjerojatno da će se vrlo mali broj ovih domaćinstava u sljedećoj generaciji reproducirati kao "mješovita". Ona će se najčešće pretopiti u "nepoljoprivredna". Veliko je pitanje što će se, u tim novim uvjetima, dogoditi s gospodarstvom. Hoće li se dosad iskazane progresivne tendencije širenja proizvodnje, nastaviti ili neće. Globalno gledajući, mogli bismo kazati da je "mješovita ekonomija" ovih domaćinstava zasad pokazala očite prednosti. Kako će se gubitak toga (mješovitog) socioekonomskog statusa odraziti na daljnju demografsku i ekonomsku perspektivu ove skupine domaćinstava, pokazat će vrijeme.

Nepoljoprivredna domaćinstva najzastupljeniji su tip domaćinstva u dalmatinskom selu. Prema definiciji, u ovom domaćinstvu nema poljoprivrednika. Sva ona imaju zaposlene članove, a u 47% nalazimo i umirovljenike. Više od polovine (55,2%) ovih domaćinstava imaju po dva zaposlena člana. U njim žive dvije trećine (68,5%) svih zaposlenih i 40,3% svih umirovljenika u selu. Iako po broju članova idu u veća seoska domaćinstva ona (poslije staračkih) angažiraju najmanje vlastite radne snage na gospodarstvu. Isto tako, ona uzimaju najmanje tuđe radne snage.

Gospodarstvo nepoljoprivrednih domaćinstavaje po ukupnoj i obradivoj površini manje je od gospodarstva poljoprivrednih i mješovitih domaćinstava, drže manje stoke i imaju slabije opremljeno gospodarstvo. Izuzmemo li "staračka", njihovo gospodarstvo ima najniže proizvodne kapacitete. Što se reprodukcije tiče, interesantno je da među ovim domaćinstvima nalazimo najveći udio onih koji su u zadnje tri godine povećali površine pod glavnim kulturama. S druge strane, udio onih koji smanjuju površine osjetno je veći tako da bilančno ovaj tip domaćinstva smanjuje površine. Što se tiče namjera, lagano prevladava broj onih koji namjeravaju povećati površine. Od svih istraživanih domaćinstava, nepoljoprivredna prodaju najmanji dio svoje proizvodnje (tek 44,8% ukupne vrijednosti). Veći dio

8) U ukupnoj prodaji proizvoda, domaćinstva bez radne snage sudjeluju sa 7,4%, poljoprivredna sa 24,6%, nepoljoprivredna sa 23,3% a mješovita sa čak 44,7%.

9) Od kućedomaćina domaćinstava bez radne snage njih 12,7% bili bi spremni prodati zemlju, kod kućedomaćina poljoprivrednih, takvih je bilo 9,9%, u nepoljoprivrednih 6,6% a u mješovitih samo 2,9%.

proizvodnje služi za potrebe domaćinstva. Zbog njihove brojnosti, ova domaćinstva daju gotovo jednu četvrtinu (23,3%) ukupno prodanih poljoprivrednih proizvoda. A to je približno isto toliko koliko prodaju sva poljoprivredna domaćinstva zajedno.

Nepoljoprivredna domaćinstva imaju iznadprosječni ukupan prihod. On je neznatno niži od prihoda mješovitih domaćinstava ali je zato 1,7 puta veći od ukupnog prihoda poljoprivrednih i 3,0 puta veći od staračkih domaćinstava. Prihod izvan gospodarstva ovdje je najveći. Oni su za 1,4 puta veći i od istih prihoda mješovitih domaćinstava. To je i razumljivo kada znamo da je u ovom tipu domaćinstva okupljeno više od dvije trećine (68,5%) svih zaposlenih u selu. Inače, plaće zaposlenih sudjeluju u ukupnim prihodima sa 65,2%, mirovina sa 11,0% a primici zaposlenih iz inozemstva sa 10,5%.

Tablica 8

Socio ekonomska obilježja nepoljoprivrednih domaćinstava

% domaćinstava s		U domaćinstvu živi % svih	
- umirovljenikom	44,7	- umirovljenika	40,3
- poljoprivrednikom	0,0	- poljoprivrednika	0,0
- zaposlenim	100,0	- zaposlenih	68,5
Gospodarski kapaciteti		Članovi koji rade na gospodarstvu (broj članova)	
Ukupne površine (ha)	3,43	- isključivo	0,6
- obrađene površine (ha)	1,09	- pretežno	0,9
- oranice (ha)	0,53	- pomažući	1,2
- voćnjaci (ha)	0,21	- sezonski	0,4
- vinogradi (ha)	0,22	Domaćinstva koja uzimaju tuđu radnu snagu (%)	
Neobrađena površina (ha)	0,37	30,5	
Uvjetna grla stoke	0,6	Tuđa radna snaga (radnih dana)	
Stupanj mehanizacije	8,2	11,2	
Reprodukcija gospodarstva i prihodi domaćinstva			
Površine pod najvažnijom kulturom (% dom.)		Površine pod najvažnijom kulturom namjeravaju (% dom.)	
- povećali	13,4	- povećati	10,4
- ostala ista	71,3	- ostati iste	81,6
- smanjili	16,3	- smanjiti	8,0
Prihodi svih dom. = 100,0		Značajniji prihod (%)	
- ukupni prihod	117,8	- s gospodarstva	10,4
- izvan gospodarstva	139,1	- izvan gospodarstva	89,1
- s gospodarstva	74,3	- podjednako	6,2
Vrijednost prodane proizv.	44,8	- ne može ocijeniti	0,5

Izvori: Anketa 1986.

Prihodi s gospodarstva izuzetno su niski. Tek oko polovine onih prihoda što ostvaruju gospodarstva poljoprivrednih i mješovitih domaćinstava. Samo 6,7% kućedomaćina bila bi spremna prodati zemlju a čak jedna četvrtina (24,4%) bila bi spremna uložiti sredstva u napredak gospodarstva "kada bi imali novaca".

Iako se najvećma oslanjaju na nepoljoprivredne aktivnosti i iz njih crpe najveće prihode, nepoljoprivredna domaćinstva ne napuštaju svoja gospo-

darstva i poljoprivrednu proizvodnju. Veći dio proizvodnje troši domaćinstvo ali se značajne količine daju i na tržište. Radom na gospodarstvu oni ostvaruju 20,7% svojih ukupnih prihoda. Iz svega proizlazi da njihov naziv "nepoljoprivredna" ne bi ni u kojem slučaju trebalo doslovno shvatiti.

3. prostorni razmještaj tipova domaćinstava

Interesantno je analizirati kako su se pojedini tipovi domaćinstva distribuirali po različitim područjima Dalmacije.

Tablica 9
Distribucija tipova domaćinstava po područjima

Područja	Bez radne snage	Poljoprivredna	Mješovita	Nepoljoprivredna
Otočno	37,7	10,1	11,3	40,9
Priobalno	21,5	10,5	18,5	49,5
Zagorsko	22,7	10,3	24,4	42,6
DALMACIJA	25,0	10,3	20,4	43,3

Izvori: Anketa 1986.

Ponajprije treba izdvojiti otočno područje koje se po zastupljenosti pojedinih tipova jasno odvaja od ostalih. Te se razlike očituju u vrlo visokoj zastupljenosti domaćinstava bez radne snage, u nižem udjelu nepoljoprivrednih, a pogotovu, mješovitih domaćinstava. To je posljedica dugotrajnog odljeva otočnog stanovništva koje je utjecalo i na stvaranje posebne sociodemografske situacije. Tako tamo nalazimo nadprosječni udio samačkih i staračkih domaćinstava pa onda i domaćinstava bez radne snage. Prema niskom udjelu nepoljoprivrednih i mješovitih domaćinstava ne bi trebalo zaključiti da nema radnih mjesta. Baš suprotno. Kod seoskog stanovništva na otocima nalazimo najviši stupanj zaposlenosti.¹⁰⁾ Jednostavno, svi su raspoloživi radni resursi seoskih domaćinstava iscrpljeni. Selo je toliko ostarjelo da više nema "slobodne" radne snage. Zbog toga već od polovine sedamdesetih godina za nova radna mjesta radna snaga dolazi s kopna.

Razloge izrazito niskom udjelu mješovitih domaćinstava ne treba tražiti u nedostatku radnih mjesta i niskoj zaposlenosti već u malom broju poljoprivrednika, aktivnog člana neophodnog u mješovitom modelu. Daljnjim nestankom ostarjelih poljoprivrednika struktura tipova domaćinstava polarizirat će se tako što će poljoprivredna domaćinstva sve više prelaziti u ona bez radne snage a mješovita će se postepeno pretapati u nepoljoprivredna. U toj polarizaciji kao općoj pojavi u dalmatinskom selu otočno područje otišlo je najdalje.

Distribucija tipova domaćinstava u priobalnom području bitno je drukčija. Nju obilježava izrazito visok udio nepoljoprivrednih i najniži udio domaćinstava bez radne snage. Podsjetimo se da je to područje u kojemu je broj seoskih domaćinstava od rata naovamo najviše narastao. Taj rast jed-

10) Prema popisu stanovništva 1981. na 100 seoskih stanovnika u Dalmatinskoj zalogi dolazilo je 19,6 zaposlenih, u priobalnom području 23,4 a na otocima čak 25,8 zaposlenih. Vidi o tome detaljnije u autorovu napisu "Zapošljavanje - faktor integracije seoske sredine". Privreda Dalmacije, 11-12, Split, 1990.

nim dijelom treba zahvaliti ranijem odvajanju dječjih obitelji u samostalna domaćinstva, možda još i više dolasku čitavih domaćinstava iz Zagore ili unutrašnjosti. Zbog toga je ovdje i udio staračkih domaćinstava najniži, po svom starosnom sastavu domaćinstva su najmlađa, udio domaćinstava s odseljenim članom najniži. U tom području smješteni su najveći gradski, industrijski i turistički centri. Ponuda radnih mjesta bila je najveća, prometna povezanost najbolja, dostupnost radnog mjesta najlakša, pa je onda i udio nepoljoprivrednih domaćinstava ondje najveći.

Zahvaljujući kombinaciji niza činilaca od kojih spomenimo samo povoljne klimatske uvjete, raspoloživu vodu i sve veće mogućnosti njene primjene u poljoprivredi, jako poljoprivredno tržište, lakše mogućnosti komuniciranja s udaljenim tržištima i niz drugih, na ovom su području u seljačkoj proizvodnji stvoreni značajni proizvodni kapaciteti. Kako će se ti izrazito povoljni proizvodni i tržni uvjeti odraziti na daljnji boljitak pojedinih tipova domaćinstava teško je sada kazati. Ne zaboravimo da se radi o razvijenoj turističkom području. Seoska domaćinstva ovdje su se već poodavno uključila u turističku ponudu.¹¹⁾ Poljoprivreda i turizam ne kolidiraju, nego se dadu vrlo zgodno kombinirati. Koliko će seosko domaćinstvo moći iskoristiti ove razvojne mogućnosti ovisit će o nizu činilaca koje su izvan domaćinstva.

Zagoru obilježava visok udio mješovitih domaćinstava. To je gospodarski najnerazvijenije dalmatinsko područje. Podsjetimo se da tamo već duže vrijeme broj seoskih domaćinstava stagnira. Tamo još uvijek nalazimo najveća domaćinstva s višeporodičnim sastavom. Iako su razvojne promjene zahvatile i ovo područje, ipak, domaćinstvo Zagore najmanje se odvojilo od staroga tradicionalnog tipa. Unatoč tome što su razvojne mogućnosti poljoprivrede i gospodarstva daleko skromnije, osjetno je veći broj domaćinstava vezan uz poljoprivredu. Tako, čak jedna trećina (34,7%) domaćinstava u svom sastavu ima poljoprivrednika. Zagora je tradicionalno orijentirana na migraciju koja se očituje u obliku trajnog preseljenja cijelih domaćinstava ili pojedinaca. Uostalom, među seoskim domaćinstvima Zagore nalazimo najveći udio domaćinstava sa zaposlenim u inozemstvu, pa je i prihod od tog zapošljavanja ovdje najveći.

Zaključujući, možemo kazati da, unatoč nekih općih zajedničkih tendencija razvitka, svako područje svojim stupnjem i specifičnostima razvoja značajno utječe na razvitak sela i seoskih domaćinstava. To su ti specifični egzogeni činitelji za koje svako domaćinstvo, u skladu sa svojim mogućnostima, traži optimalno rješenje.

11) U obalnim naseljima seoskog tipa u Dalmaciji godine 1988. registrirano je ukupno 186.954 turistička ležaja, od čega 77.810 ili 41,6% u kućnoj radinosti. Znači da na jedno domaćinstvo u tim naseljima dolazi 3,71 ležaj u privatnom smještaju. Ovih nekoliko podataka dovoljno govore koliko su se tamošnja seoska domaćinstva uključila u pružanju turističkih usluga.

Josip Defilippis

A Contribution to Understanding Village Households in Dalmatia

Summary

The author's contribution about basic changes in family farms and rural households in general is the result of three decades of socio-economic research (1970-1990). The data were gathered and analyzed for the region of Dalmatia.

Such a long period of research with well chosen times to examine and compare data gives a foundation for reliable and extensive conclusions about the characteristics of certain types of village households. The author uses the "classical" division of households into those without a labour force, and agricultural, part-time and non-agricultural households.

He cautions that social and political changes in Croatia in the current decade will certainly change courses of development. They will greatly change the analyzed characteristics of village households, especially agricultural ones, and research methods. ●

Contribution à la connaissance des ménages ruraux de Dalmatie

Résumé

Les résultats des recherches socio-économiques, faites au cours d'une période de trois décennies (1970-1990), représentent une source de données pour la contribution de l'auteur concernant les changements des caractéristiques essentielles des exploitations agricoles familiales et des ménages ruraux en général. Les données ont été recueillies et analysées pour la région de Dalmatie.

Une aussi longue période de recherches, avec une dynamique bien répartie dans le temps ainsi que les données comparables, offrent une base pour des conclusions solides et synthétiques sur les particularités de certains types de ménages ruraux. Pour ce faire, l'auteur fait usage de la division «classique» des ménages en ménages n'ayant pas de main-d'oeuvre et en ménages agricoles, mixtes et non-agricoles.

L'auteur signale que les changements sociaux et politiques survenus en Croatie au cours de cette décennie modifieront certes les orientations du développement. Ceci aura une influence importante sur les changements des caractéristiques analysées des ménages ruraux, tout particulièrement des ménages agricoles, ainsi que sur les méthodes des recherches. ●